

Zoubkovaný zelený Terezínský aršík - rarita, nebo padělek?

V minulém čísle Filatelie jsme na obálce přinesli vyobrazení nejvzácnějšího (pokud jde o počet dochovaných kusů) aršíku z údobí protektorátu Čechy a Morava, o němž se uvádí, že byl připraven pro delegaci Červeného kříže, která měla navštívit ghetto. Na rozdíl od aršíků v hnědé či černé barvě byl zhotoven z odlišné části tiskové desky a není dosud objasněno, proč se dochoval jen v nepatrném počtu exemplářů. Vyobrazený aršík má navíc zoubkování, a vy jste měli zkusit zjistit, zda může jít o pravý exemplář, nebo jde o padělek.

FRANTIŠEK BENEŠ

Šlo už o druhou letošní hádanku, na rozdíl od předěšlé ale o téma sběratelsky poněkud vzdálenější, takže odpovědi přišlo o poznání méně. Při popisu zkoumání použijeme postup, který se nám osvědčil už při řešení minulé hádanky, jež se zabývala raritou 50/50 Doplátit.

Co na to čtenáři

Jan Baráček, Otnice: „Vážená redakce, reaguji na vaši filatelistickou hádanku z obálky březnové Filatelie. Přiznám, že tentokrát jste mi opravdu zamotali hlavu. A protože se sbíráním známek protektorátu nezabývám a moje znalosti v této oblasti jsou pouze orientační, rozhodl jsem se zapátrat na internetu a objevil tak krásnou, podrobnou (a fulltextovou!) elektronickou publikaci Monografie Pošta v ghettu Terezín (na www.frantisekbenes.cz), která se problematikou terezínských známek zevrubně zabývá. Budu se tedy opírat o v ní publikované poznatky a místy i citovat konkrétní pasáže. A pokusím se dobrat závěru, zda aršík vyobrazený na obálce vašeho časopisu může být pravý, či nikoli.

Při 'zkoumání' (to slovo záměrně dávám do uvozovek) vyobrazeného aršíku moji pozornost okamžitě upoutal nestandardní formát číslování a jeho zelená barva. V katalogu známek protektorátu je propagační aršík pro ČK popsán jako čtyřblok nezoubkovaných známek tištěný knihtiskem v hnědé, černé nebo zelené barvě na listu silnějšího, nažloutlého papíru bez lepu, s pořadovým číslem vytištěným dole uprostřed - v červené barvě (u zelených a hnědých), resp. v černé barvě (u černých aršíků). Ani ve zmíněné Monografii jsem se nesetkal byt jen s poznámkou, že by existovala jiná varianta tohoto aršíku. To ovšem může znamenat, že nebyla pouze dosud předložena a náležitě popsána. Způsob, jakým je číslování provedeno (formát N° 302), naznačuje, že se u tohoto aršíku minimálně mohlo uvažovat o zoubkované variantě. Svislá perforace neprochází číslováním, ale rozděluje ho na symbol N° a trojčíslí. Přejmenším je zřejmé, že aršík nemohl vzniknout dodatečným ozoubkováním neperforované varianty (s číslováním červenou barvou a situovaným doprostřed). Od toho se odvíjí moje úvaha, zda bych se jako rafinovaný padělatel pouštěl do vytváření takovéto unikátní varianty, která nepochybně vzbudí velkou pozornost a bude podrobena znaleckému zkoušení (a logicky může být odhalena). Nebo bych se soustředil na již známou variantu, která je vysoce vzácná (fy Burda na svém webu uvádí pouze 3 známé čisté kusy zeleného aršíku!) a pochopitelně i vysoce ceněná (katalog POFIS 2010 ji oceňuje na parádních 100.000 Kč kurzívou!).

Ale to by bylo trochu málo. Tak jsem studoval dál a narazil na další zajímavou informaci, opět v textu Monografie: 'Při podrobném studiu obrazů jednotlivých známkových polí tiskových listů o 25 a 4 známkách, prováděném v souvislosti s přípravou druhého vydání této publikace, se nám ale za pomoci velkých zvětšenin podařilo na řadě polí zjistit různé výrazné (většinou však drobné) charakteristické odlišnosti, které jsme prozatím označili souhrnným názvem deskové vady (DV) a opakující se tiskové vady (TV). Není přitom vyloučeno, že některé tiskové vady mohou být v budoucnu - po případném objasnění jejich vzniku - označeny dokonce i jako typy. Po vytištění celého nákladu tiskových listů o 25 známkách byly z tiskové desky vyříznuty oba horní rohové čtyřbloky. Z levého byly vytištěny všechny zkusmé tisky a známky v TL (4) a dále propagační aršíky v černé a hnědé barvě. Z pravého byl vytištěn pouze propagační aršík v zelené barvě. I všechny tyto tisky nesou DV a opakující se TV charakteristické pro příslušná ZP (známková pole) původní TD (25).'

Následuje vyobrazení a zevrubný popis identifikovaných DV a TV. Z výše uvedeného vyplývá, že pokud byl vyobrazený aršík vytištěn jako (zatím nepopsaná) varianta aršíku PrA1c, tedy je to autentický propagační aršík, musí jeho známky obsahovat TV (popř. DV) známkových polí 4, 5, 9 a 10. Je-li tomu tak, pak byl vytištěn z TD určené pro tisk aršíku a navzdory odlišnému číslování a perforaci jde o jeho novou formu. Dokázal bych si představit, že mohlo jít o finalizovanou, ale nevydanou variantu, která nebyla použita pro propagační účely a byla nahrazena známou neperforovanou variantou. Nebo mohlo jít o nějakou VIP úpravu určenou konkrétním osobám nebo úzké skupině osob.

Pokud obrazy známek vyobrazeného aršíku nesou TV (popř. DV) ZP 1, 2, 6 a 7, mohlo by jít o nějaký pomocný materiál; tiskovou zkoušku odděleného levého rohového čtyřbloku nebo vhodně upravený (oříznutý) zkusmý tisk. V obou případech patrně vznikly kombinace otisku čtyřbloku známek v odpovídající barvě na odpovídající či zaměnitelný papír. Pak jej stačilo opatřit perforací. Další, i když trochu za vlasly přitaženou možností, by bylo vytvořit aršík z TL (4) terezínských známek. Takový výrobek by se od pravého aršíku lišil použitým papírem a přítomností lepu na rubu. Ale protože informaci o rubové straně (a ne/přítomnosti lepu na ní) u vašeho aršíku neuvádíte, uvádím i tuto méně pravděpodobnou možnost. Tím spíše, že se o 'kouzlení' s tímto TL zmiňuje i Monografie: 'Tiskový list se čtyřblokem známek se vyskytuje i s okraji oříznutými na formát přibližně 132 x 111 mm. Má naprosto stejný tisk, papír i lep a jeho zoubkování je provedeno stejnými dvěma perforačními lištami jako u tis-

kového listu na papíru velkého formátu. Jde zřejmě o sice dobové, ale dodatečně orižnutí s cílem vyrobít upomínkový aršík vhodnějšího formátu'. Nevím, jak se stavíte k takovým výrobkům, ale ať již v Tiskárně bankovek Národní banky pro Čechy a Moravu v Praze vznikly jako regulérní pomocný materiál v průběhu tiskového procesu a/nebo jim bylo pomozeno na svět přičiněním nějaké osoby, která byla u toho, měly být skartovány nebo odezdány, a ne se vynořovat jako perly soukromých sbírek. Je však otázkou, jak na takový (ne)aršík pohlížet. S přihlédnutím k praxi zaběhnuté v naší filatelii nejspíše jako na pravý (byť pochybného původu).

Tato úvaha je možná určitým (snad i použitelným) návodem pro vás, ale pro mě, který nemám žádný srovnávací materiál ani potřebné technické vybavení a pouze váš obrázek, jenž stěží snese mnohonásobné zvětšení a následně umožní spočítání 'mušinců', je nevyužitelná. Proto jsem opět sáhl po Monografii, konkrétně po kapitole Padělky známek a aršíků, abych zjistil, jaké (a jak nebezpečné) padělky propagačního aršíku pro Český kříž byly zachyceny a identifikovány a jak je rozpoznat. A zde je výsledek: 'Žádné novotisky z původní tiskové desky ani jejich částí nebyly zhotoveny a nejsou nám známy ani patisky z její nezvestné odříznuté části. Z padělků se vyskytují pouze celkové a částečné padělky ke škodě sběratelů, a to známek i propagačních aršíků pro Červený kříž. Celkové padělky propagačních aršíků pro ČK jsou vytištěny knižtiskem nebo osetem z desky vyrobené reprodukcí hnědého či černého pravého aršíku (včetně příslušných DV). Většina dosud předložených padělků známek či aršíků má poměrně nízký stupeň nebezpečnosti. K jejich rozpoznání obvykle postačí porovnání s bezpečně pravou známkou'. Následuje vyobrazení a popis identifikovaných padělků, mj. i dvou skupin (A a B) propagačních aršíků pro ČK. V textu to není explicitně uvedeno, ale z kontextu vyplývá, že se padělatelé soustřeďují na propagační aršíky v barvě hnědé a černé, protože se jich dochovalo násobně více a je tak nepoměrně snazší mezi ně zamíchat pár falešných kusů, navíc mají podstatně nižší katalogový záznam. Zelený propagační aršík (vzhledem k jeho mimořádné vzácnosti i dosahované ceně) by bez dobrozdání důvěryhodného znalce zakoupil asi jen blázen. A je tu ještě jedna drobnost. Kdybych byl padělatel a padělal tento výjimečný aršík tak, že vytvořím jeho unikátní variantu, určitě bych si dal větší práci s jeho perforací. Narážím na nápadně „nepovedenou“ (patrně) řádkovou perforaci ve svislém směru (nevýseknuté konfety, otrěpy v perforačních otvorech), která kontrastuje s ukázkovou perforací ve směru vodorovném. A může působit dojem dodatečně dodělané svislé perforace (nebo nezvládnuté práce padělatele). To já na jeho místě bych své dílko chtěl mít dokonale! :-)

Můj závěr - myslím si, že vyobrazený aršík není celkový padělek ke škodě sběratelů. Je možné, že **jde buď o dodatečně perforovaný zkusmý tisk či jiný původní pomocný materiál nebo dokonce o zatím nepopsanou (menšinovou či unikátní) variantu propagačního aršíku pro Červený kříž. Děkuji za hezkou hádanku a těším se na další.**

Antonín Ráčil, Bystřice nad Pernštejnem: „Vážení přátelé, vybrali jste zajímavé a aktuální téma. Suvenýrové

aršíky, které byly vytištěny v barvě PrA1a hnědé (číslované červeně), PrA1b černé (číslované černě) a PrA1b zelené (číslované červeně) dole uprostřed, jako přílohy map s fotografiemi určené členům zahraničních delegací Mezinárodního červeného kříže, které navštívily Terezín. Byly ovšem bez perforace a lepu, formátu 169x130 mm. Soudím, že se jedná o dodatečně perforovaný **suvenýrový aršík**. Již se těším na řešení z pera znalce. Hodně zdaru v další záslužné práci pro filatelistickou obec!“

Roman Koranda, České Budějovice: „Dobrý den, rád bych přidal svůj názor k hádance uvedené v časopisu Filatelie č. 3/2016. Uvedený Propagační aršík pro Červený kříž není pravý. Tento můj názor vychází z následujících skutečností. Když pomineme naprosto ojedinělou perforaci, která zatím nebyla nikdy identifikována, tak je nutné uvést tato fakta. Tyto aršíky měly vytištěné pořadové číslo ve spodní části vždy uprostřed a bez jakéhokoliv textu. Označení 'No' před pořadovým číslem bylo vytištěno pouze u Faksimile zhotovené jako příloha pro Monografii Pošta v ghettu Terezín (navíc se šestimístným číslem). Aršíky v zelené barvě měly pořadová čísla v červené barvě a číslice měly tzv. ostré zakončení. Vzácné aršíky v zeleném provedení (odhadována je existence pouze okolo 20 ks) mají pořadová čísla do 100 nebo okolo 450. Pokud to tedy shrneme, tak pořadové číslo v zelené barvě s textem 'No' s číslicemi se zaobleným zakončením a s pořadovým číslem 302 svědčí o **nepravosti** vyobrazeného materiálu.“

Josef Chudoba, Liberec: „Rád bych zodpověděl otázku ohledně pravosti aršíku Terezín s číslem No 302. Abych mohl učinit závěr, musel bych jej prostudovat. Vyjádřím se však o postupu, jak bych postupoval při určení pravosti.

1) Literatura, kterou využiji pro zkoumání je Monografie čs. známek 11. díl 2. svazek, a katalog POFIS Protektorát Čechy a Morava. 2) Pomocí deskových vad bych zjistil, zda aršík byl tištěn pomocí čtyřbloku vyřiznutého z levého horního rohu tiskové desky (určeno pro hnědou a černou barvu aršíků), nebo čtyřbloku vyřiznutého z pravého horního rohu tiskové desky (určeno pro zelenou barvu aršíků). 3) Ověřil bych, zda se na aršíku nevyskytují další vady (nebo nedotisky) způsobené paděláním (viz známé padělky). 4) Zkontroloval bych charakteristické znaky při číslování aršíků, a zda nebyl na nějaké aukci v posledních letech prodáván.

K bodu 2 a 3 se nemohu vyjádřit, nejsou zřetelné detaily. Dále se nemohu vyjádřit k rozměrům aršíku a druhu použitého zoubkování. Mohu však sdělit svůj názor k bodu 4. Žádný ze známých pravých aršíků nemá číslování ve tvaru No xxx, ale pouze ve tvaru xxx, kde x představuje číslici. Jejich charakter je přitom odlišný od pravých aršíků. Právě aršíky v zelené barvě mají číslování kolem 100 a kolem 450. Není znám aršík s číslem 302. Charakter písmen No je velmi podobný přílohám z knihy Pošta v Ghettu Terezín. Protože tato písmena nebyla použita u jiných terezínských aršíků, domnívám se na základě druhu číslování, že ve Filatelii vyobrazený aršík je **padělkem** ke škodě sběratelů. Předlohou pro padělek byla příloha knihy.“

Ohlasů přišlo více (za všechny jejich pisatelům děkujeme), v podstatě se stejnými postřehy, argumenty a závěry. Na ty se teď blíže podíváme.

Reakce na ohlasy

Jak vidíte, odpovědi, které jsme obdrželi, obsahovaly mnoho postřehů a argumentů, k nimž se teď obecně vyjádříme. Cílem přitom *není zjištění pravosti* zkoumaného aršíku (to si necháme na další kapitolu), ale shrnutí obecně platných zkušeností a poznatků, které lze použít při studiu v dalších podobných případech.

Nejvíc připomínek se týkalo **číslování**. To se u zkoumaného aršíku skutečně liší – složením, tvarem i barvou – od dosud známých pravých exemplářů, ale tato skutečnost sama o sobě nemůže vést k závěru, že jde o padělek. U tak vzácné se vyskytujícího materiálu, navíc zhotoveného v tiskárně bankovek (kde mohli používat jiné postupy, než v tiskárně známek), nemůžeme vyloučit možnost vzniku zkusmých tisků v podobě odlišné od tisků definitivních.

K **zakončení** číslic: na pravých aršících je dosud známo ostré, zatímco na předloženém kusu je oblé. To je samozřejmě varovný signál, ovšem současně víme, že šlo o jiný číslovač – a my nevíme, zda používaný v Tiskárně bankovek –, takže ani tato rozdílnost nemůže být podkladem k rozhodnutí o pravosti aršíku.

Zmíněno bylo i samotné **pořadové číslo** (302), nezapadající do dosud známých intervalů („do 100 a kolem 450“). Tato skutečnost však při našem zkoumání nehraje prakticky žádnou roli, pokud by šlo o zkusmý tisk, mohl být číslovač nastaven nahodile.

Dále se pisatelé zabývali **zoubkováním**, a to ze dvou hledisek – především, že je na aršíku vůbec provedeno, a pak skutečnost, že se liší podoba (přesněji čistota proseknutých perforačních otvorů) řad vodorovných od svislých. Dosud jsou známy jen aršíky nezoubkované. Ovšem skutečnost, že je předložený exemplář zoubkovaný, sama o sobě nemůže vést k závěru, že jde o padělek. Jde o stejný případ, jako u číslování, ani tady nemůžeme vyloučit možnost zkusmé perforace.

Rozdílná **podoba perforačních otvorů** ve svislých řadách od otvorů v řadách vodorovných v tomto případě rovněž není důkazem nepravosti – a dokonce nemusí být ani důkazem, že byly použity dvě různé perforační lišty (to by se dalo zjišťovat porovnáním postavení perforačních otvorů, ale já jsem takové zkoumání neprovedl, protože to pro nás v tuto chvíli nemá žádný význam) – roli hraje i to, zda razníky (nesprávně jehly) zajišťedly do „protikusu“, nebo nebyl použit. Obecně vzato je rozdílná podoba otvorů ve vodorovných a svislých řadách spíše indicií pravosti zoubkování, protože v tiskárnách byly často pro jednotlivé operace (vodorovně – svisle) použity různé perforátory, jak dobře víme například z vydání Hradčany. Ten s dobře zbroušenými razníky vysekal otvory s čistými okraji, ten s razníky na konci opotřebenými otvory s okraji nečistými (papír nebyl proseknut, ale zavlečen do otvoru protikusu a zčásti vytržen). Padělatelé naproti tomu používají spíše shodný perforátor pro všechno provedené zoubkování. Jde však o pouhou indicii, která samozřejmě není důkazem pravosti perforace.

Jeden z pisatelů zmínil **postavení zoubkování** vůči pořadovému číslu. Dovodil přitom, že mezera mezi No a číslicemi naznačuje, že mohla být uvažována i zoubkovaná varianta aršíku, připravená tak, aby zoubkování neprocházelo číslem. Samozřejmě to není

vyloučeno, současně je však možné, že jde o pouhou nahodilost, nebo – pokud aršík není pravý – že takto „esteticky“ uvažoval i jeho zhotovitel.

Zastavme se i u úvahy v jednom z dopisů, „zda by se **rafinovaný padělatel** pouštěl do vytváření takovéto unikátní varianty, která nepochybně vzbudí velkou pozornost a bude podrobena znaleckému zkoušení (a logicky může být odhalena), nebo by se raději soustředil na již známou variantu, která je vysoce vzácná a prodává se za sto tisíc korun“. K tomu mohu ze zkušenosti říci, že snahy odhadovat uvažování padělatelů mohou být lákavé, ale v praktické znalecké práci mají jen malý význam (zejména když jde o osobu neznámou). Padělatelé jsou různí – rafinovaní i jednoduší, chytří i hloupí, a lámat si hlavu s tím, jak uvažoval ten který, je podle mě ztráta času (jiné je to s padělatelům již odhaleným, což však není náš případ). Samozřejmě nesmíme zapomínat na známé úsloví, že nejhloupější sedlák mívá největší brambory. Proto je třeba se soustředit na zkoumání předloženého materiálu a úvahami o padělatelově rafinovanosti se nezdržovat.

Správným podnětem je návrh na zjištění, zda se drobné **odlišnosti** v kresbě čtveřice známek na zkoumaném aršíku shodují s odlišnostmi v některém z horních rohových čtyřbloků na archu známek (případě s jinými známkami v archu). I když případná shoda nemusí být ještě důkazem pravosti (může jít o pouhou dokonale provedenou reprodukci), naopak jasná neshoda by byla silně varovná.

Zkoumání aršíku

Seznámili jsme se s odpověďmi čtenářů na hádanku o pravosti či nepravosti vyobrazeného aršíku a konfrontovali je se zkušenostmi ze znalecké praxe. To byl ale jen všeobecný pohled, který nám může posloužit při posuzování pravosti v tomto i jiných případech, nepřináší ale zatím odpověď na naši hádanku.

Sám jsem se aršíky pro Červený kříž zabýval dosti podrobně, při přípravě všech tří vydání Monografie Pošta v ghettu Terezín. První dvě vyšla tiskem (1996 a 2004), třetí elektronicky (www.františekbeneš.cz). Každé má své přednosti – první má ilustrace provedeny pérovým ofsetem, takže lze snadno zkoumat odlišnosti v kresbě známek, druhé má vyobrazení autotypická, ale jsou v něm zase zahrnuty nově zjištěné poznatky o použití jednotlivých částí rozřezané tiskové desky, třetí elektronické je nadto snadno dostupné všem badatelům. Přitom jsem měl možnost pracovat se zřejmě nejúplnějším souborem přípravných i definitivních materiálů souvisejících s „terezínským vydáním“ – tedy zkusmými tisky, makulaturou i tisky definitivními. Z něj i z dalších podkladů jsem rekonstruoval postup výroby a vyvrátil některá po generace tradovaná tvrzení, mimo jiné že aršíky byly zhotoveny z jiné tiskové desky, než známky. Ti, kdo se seznámili s příslušnou částí 2. nebo 3. vydání zmíněné Monografie, mohou následující kapitolku přeskochit, ostatním v ní alespoň stručně představím historii vzniku známek a aršíků.

– napřed trochu historie

Balíková připouštěcí známka pro ghetto Terezín byla vydána 10. 7. 1943, s údajným cílem regulovat balíkový a balíkový styk odesílatelů v protektorátu s ghettem

(odesílatelů mimo protektorát, tedy například i ze Sudet, se povinnost jejího použití netykala). Skutečných důvodů jejího zavedení však bylo zřejmě více, patřila k nim snaha o prohloubení a zpřesnění evidence osob majících vztah k vězňům v ghettu a možná i snaha dopátrat se židovského majetku uschovaného u nežidovských obyvatel, z něž mohlo být odesílání balíků financováno. Tyto okolnosti však pro naše dnešní pátrání nemají význam a zmiňuji je jen pro úplnost.

Objednávka výroby připouštěcí známky nebyla nalezena ani v archivu Státní tiskárny cenin v Praze, ani v archivu České národní banky, kde by měla být uložena. Byl-li zachován stejný postup jako při objednání výroby terezínských bankovek, jejichž objednávka se dochovala, byla vyhotovena Ústředním úřadem pro řešení židovské otázky v Praze, a buď osobně signována jeho vedoucím Güntherem, nebo na jeho pokyn. Lze předpokládat, že byla adresována Národní bance pro Čechy a Moravu, obchodnímu oddělení v Praze 2, Bredovské ulici, která ji služebním postupem přidělila Tiskárně bankovek v Praze v Růžové ulici, nyníjší Státní tiskárně cenin. Tiskárna byla od svého založení ve dvacátých letech součástí Národní banky československé jako její samostatná organizační jednotka. Po přeměně banky vládním nařízením z 31. 3. 1939 na Národní banku pro ČaM, řízenou pokyny Říšské banky v Berlíně a spravovanou dozorčími orgány německého ministerstva financí, přešla také tiskárna pod německou správu. Původní vnitřní členění tiskárny na sedm oddělení - fotoateliér s přidruženými pracovními (pantografie, giloš a pokusný tisk); oddělení galvanoplastiky, rytců a stereotypie; přetiskárnu; oddělení knihtisku, ofsetu a číslování; měditisk, klížení a hlazení; revizní oddělení a řezárnu zůstalo celkem nezměněno. Vedle nich byly založeny pomocné útvary - domácí tiskárna, administrativní a dozorčí oddělení a domovní správa.

Tiskárna předávala bance podrobné měsíční výkazy činnosti. Informace o tisku terezínských připouštěcích známek se dochovaly v měsíčním výkazu tiskárny k 15. 6. 1943, a to 1) že ve výrobě desek (Plattenherstellung), tj. kresba, rytí, zdobení, litografie a reprodukce, byla navržena a vypracována připouštěcí známka pro Terezín knihtiskařskou technikou a 2) že v domácí tiskárně byly tyto známky tištěny. Následná měsíční zpráva k 15. 7. 1943 oznamovala ukončení tisku připouštěcích známek pro Terezín. Krátká doba, která uplynula od objednání do vytištění terezínských bankovek, opravňuje k domněnce, že k objednání tisku známek mohlo dojít v měsíci dubnu či květnu 1943, a jak dokazují měsíční výkazy, příprava a tisk proběhly v červnu.

Známka vznikla podle návrhu grafika Bedřicha Fojtáška (1909 - 1990). Jako předloha pro kresbu známky patrně posloužil obraz krajiny u Terezína od F. Šimbery (je znám z dobové pohlednice).

Zhotovená kresba známky byla fotograficky zmenšena a reprodukována na požadovaný počet kusů. Reprodukce byly smontovány do bloku o 25 kusech a z této montáže byl klasickou metodou chemigrafickým leptáním zhotoven měděný štoček pro knihtisk. Ze štočku byla galvanickým procesem zhotovena replika (tisková deska) používaná k tisku.

Při rekonstrukci výroby terezínských připouštěcích známek je možné vycházet pouze z dochovaného tiskařského a filatelistického materiálu, protože listinná dokumentace nebyla nalezena. Ve Státní tiskárně cenin v Praze se dochovalo torzo kovové knihtiskové desky původně o 25 známkových polích (5x5 známek), ze které byly vyříznuty oba horní rohové čtyřbloky. Jeden z těchto vyříznutých čtyřbloků zůstal uložen v tiskárně, druhý nebyl nalezen. Řezné okraje tiskové desky i čtyřbloků byly opracovány, takže až do nedávné doby nebylo možno určit, ze kterého rohu původní desky dochovaný čtyřblok pocházel.

Při studiu obrazů jednotlivých známkových polí (ZP) tiskových listů (TL) o 25 a o 4 známkách, prováděném v souvislosti s přípravou druhého vydání Monografie Pošta v ghettu Terezín, byly zjištěny na řadě polí různé výrazné (většinou však drobné) charakteristické odlišnosti, opakující se na všech zkoumaných tiskových listech. Na jejich základě bylo možno identifikovat jednotlivá známková pole. V souvislosti s otázkou přiřazení dochované odříznuté části tiskové desky o čtyřech polích je pro nás významné, že na ZP 2 a 7 byly nalezeny výrazné deskové vady - na ZP 2 nepřerušená a zesílená dvojice linek vpravo dole u kmene prvního stromu (zdánlivě v tomto místě tvořící tmavší, okem viditelnou skvrnu), a na ZP 7 tečka navíc vlevo nahoře ve skupině bodů v levém horním rohu známky. Při prohlídce otisku odříznuté části původní TD (o 4 ZP), uložené v STC, jsem zjistil, že na žádném z jejích čtyř ZP se uvedené DV nenacházejí. Naopak se zde nacházejí drobné odlišnosti charakteristické pro ZP 4, 5, 9 a 10 tiskového listu o 25 ZP. Z toho lze dovodit, že dochovaná odříznutá část původní TD tvořila její levý horní roh (a na tiskový list se tedy otiskovala jako jeho pravý horní rohový čtyřblok). Nedochovaná (chybějící) část TD pak tvořila její pravý horní roh (a na tiskový list se tedy otiskovala jako jeho levý horní rohový čtyřblok). Pro zjednodušení a větší přehlednost budeme nadále každou z obou těchto odříznutých částí TD (o 4 polích) nazývat podle toho, jak se otiskovaly na tiskovém listu (i když na původní TD to bylo samozřejmě zrcadlově obráceně - tedy naopak). Tento významný poznatek jsem ověřil i dalším způsobem, vycházejícím ze zjištění, že jednotlivá pole tiskové desky (o 25 polích) nejsou namontována v naprosto stejné poloze vůči polím sousedním (postavení a mezery vykazují drobné odlišnosti). Přiložením otisku odříznuté části původní TD, uložené v tiskárně, na pravý horní rohový čtyřblok tiskového listu o 25 ZP a jejich prosvícením jsem zjistil, že postavení jejich ZP vzájemně přesně odpovídá.

K rozřezání desky došlo zřejmě bezprostředně po dokončení tisku archů o 25 známkách, a důvodem byla snaha vydat terezínskou připouštěcí známku i v reprezentativnější podobě, určené jako dokumentace a propagandistický materiál pro objednavatele známky - Ústřední úřad pro řešení židovské otázky v Praze a jeho nadřízený úřad RSHA v Berlíně.

Konečným výsledkem tisku z tiskové desky o 4 známkových polích jsou tzv. terezínské aršíky - příležitostně propagační tisky připravené zřejmě jako suvenýr v souvislosti s chystanou návštěvou zástupců Mezinárodního výboru Červeného kříže, kteří navštívili

tereziňské ghetto v červnu 1944 a v dubnu 1945. Aršíky posloužily nacistické propagandě jako důkaz „péče o Židy“ a byly jedním z řady prostředků, kterými zakrývali skutečné cíle „konečného řešení židovské otázky“.

Dalším důvodem mohla být i snaha o zhotovení vzácného předmětu sběratelského zájmu. Tomu by mohl nasvědčovat i zjevný nepoměr mezi nepatrným počtem delegátů MVČK při obou návštěvách v Terezíně (údajně celkem 6 osob) a vysokým počtem aršíků v hnědé a černé barvě (odhadem snad až 1.000 párů). Zde se naskytá hypotéza, že v souvislosti s chystanou inspekcí byl vydán pouze aršík v zelené barvě (jehož mimořádně vzácný výskyt je spíše přiměřený malému počtu účastníků inspekci), zatímco aršíky v obou dalších barvách - hnědé a černé - byly zhotoveny v mnohem větším nákladu pro shora zmíněné účely nacistických úřadů (či možná dokonce jen jejich jednotlivých představitelů).

Pominout nelze ani (nově zjištěnou) překvapivou skutečnost, že aršík v zelené barvě byl zhotoven z jiného odříznutého rohového čtyřbloku původní tiskové desky než aršíky obou zbývajících barev, svědčící o tom, že obě tyto skupiny aršíků byly zhotoveny nejspíš nezávisle na sobě.

Kuriózní přitom je, že se ve Státní tiskárně cenin dochovala právě ta malá tisková deska, z níž byly zhotoveny aršíky v zelené barvě, zatímco deska odříznutá z opačného rohu (z níž byly zhotoveny aršíky v hnědé a černé barvě a všechny zkusmé i definitivní tisky o 4 polích) nalezena nebyla a její osudy se dosud nepodařilo objasnit. (V archivu STC je dochován pouze záznam sepsaný s bývalým inspektorem tiskárny A. Schützem, v němž uvádí, že deska o čtyřech polích byla snad v roce 1944 předána německému důstojníkovi, a že před tím na ní rytec Schmidt odstranil /vyrypl/ okna v kresbě domku. Otisky s takovouto odlišností v kresbě však nebyly dosud doloženy, takže pravdivost uvedených tvrzení nelze ověřit.)

Z dochovaných materiálů lze rekonstruovat celý postup výroby známky. Z tiskové desky o 25 polích byly zhotoveny zkusmé otisky (s nedostatečně zřetelnými detaily uvnitř mraků – není dosud objasněno, za jakých okolností k tomu došlo, ale lze přepokládat, že to může souviset s nesprávně nastavenou tvrdostí podložky pod potiskovaným papírem), poté zkusmé otisky s kresbou úplnou (tedy s detaily v mracích), a to v černé a zelené barvě. Následoval tisk celého nákladu známky. Poté byla deska rozřezána (zda najednou nebo postupně není dosud známo).

Z „levého“ horního rohového čtyřbloku byly zhotoveny zkusmé tisky v zelené barvě na žlutém papíru bez lepu, poté otisky v černé nebo zelené barvě na listy bílého papíru s lepem, na nichž byly tištěny archy o 25 známkách, a nakonec hnědé a černé aršíky pro ČK. Z „pravého“ horního rohového čtyřbloku byly zhotoveny zelené aršíky pro ČK. (Pořadí tisku z obou malých desek nebylo dosud objasněno.) Přestože malá TD z „levého“ rohu nebyla v PTC nalezena, použitý papír, barvy, číslovač i způsob provedení tisku prokazují, že všechny tisky z obou odříznutých malých desek byly provedeny v tiskárně bankovek.

Část zkusmých tisků z původní desky i z jejího odříznutého „levého“ horního rohu byla zkusmo perforována, a to třemi různými řádkovými lištami, z nichž jedna o rozměru 10 1/2 byla použita pro archy o 25 známkách, a dvě o rozměru 10 3/4 (kratší a delší) pro archy o 4 známkách (u těch není dosud objasněno, zda šlo o zkusmé tisky na terezíňské aršíky, nebo samostatné suvenýrové tisky, distribuované odděleně).

Výchozí podklady

Už jsem zmínil, že v souvislosti s přípravou Monografie Pošta v ghettu Terezín jsem měl možnost seznámit se se zřejmě nejuplněnější studijní sbírkou balíkové připouštěcí známky, sestavenou z materiálů pocházejících z majetku rytce J. Schmidta, který v době její výroby pracoval v tiskárně bankovek, kde byla tištěna, a z majetku znalce R. Gilberta, který se o ni zajímal a ověřoval její pravost. Prostudoval jsem i obě části rozřezané původní tiskové desky, dochované ve Státní tiskárně cenin.

To bylo nutným předpokladem k formulování závěrů, jak byly známka a aršíky pro Červený kříž připravovány a tištěny. Nejdůležitější tisky jsme vyobrazili ve všech třech dosavadních vydáních zmíněné Monografie, přičemž v prvním (1996) jsme tak učinili formou pérového ofsetu (jde o reprodukci, při níž není použit rastr), což umožňuje studium obrazů všech polí i dalším zájemcům, pro které jsou původní tisky nedostupné.

Známková pole zkoumaného aršíku

Dosavadní zkušenosti ukazují, že k tisku archů o 25 známkách byla použita jediná deska, a tisky o 4 polích byly zhotoveny z rohových částí, které z ní byly odříznuty. Prvním krokem při zkoumání aršíku vyobrazeného na obálce březnové Filatelie je tedy prohlídka jeho polí. Je kupodivu, že na ni rezignovali všichni pisatelé odpovědí – snad proto, že se domnívali, že rastrový ofset, kterým byla ilustrace provedena, pozorování detailů neumožňuje. Není to přitom pravda – při troše soustředění je totiž možné zjistit, že se na aršíku nachází charakteristická a v Monografii i v katalogu Pofis popsaná a vyobrazená odlišnost umožňující identifikaci pole. Jde o deskovou vadu 2. pole původní desky – skvrnu vpravo od kmene prvního stromu. To je slibné zjištění, protože ZP 2 je obsaženo v arších pro ČK. Ovšem v arších černých a hnědých, zatímco aršíky zelené jsou tvořeny poli 4, 5, 9 a 10 původní desky!

Mnohem důležitější pro nás však je, že uvedená charakteristická skvrna se nachází nejen na ZP 2 zkoumaného aršíku, ale i na všech jeho polích ostatních! Vedle toho se na všech nachází další výrazná – a okem viditelná – skvrna v polovině levé strany kmenu 2. stromu.

Už tyto skutečnosti jsou jasným důkazem, že zkoumaný aršík nemohl být vytištěn z původní tiskové desky (resp. její odříznuté části), a že předlohou pro vznik jeho tiskové desky bylo jediné pole (náhodou zrovna druhé), jehož vyobrazení bylo použito čtyřikrát.

Závěr je tedy jednoznačný – musí jít o **padělek ke škodě sběratelů**. Samozřejmě se přitom nespokojíme tímto zjištěním a provedeme i další potřebná zkoumání. K těm se však dostaneme zase příště.

POKRAČOVÁNÍ

